

XII. mezinárodní symposium „Prognózování sociálních procesů“

V souladu s dlouhodobým plánem mnohostranné vědecké spolupráce akademií věd socialistických zemí uspořádala pracovní skupina *Plánování a prognózování sociálních procesů* 2. problémové komise v pořadí již 12té symposium, zaměřené na problematiku sociálních prognóz. Uskutečnilo se v době od 24. do 28. listopadu 1986 v Kosově Hoře u Sedlčan, za účasti delegací z BLR, NDR, PLR, SSSR a ČSSR. Souběžně probíhaly přednášky a diskuse československých řešitelů sociální prognózy.

Pracovní skupina schválila konečnou verzi mezinárodní publikace *Teorie a praxe sociálního plánování a prognózování v socialistických zemích* a pověřila hlavního redaktora F. Kutta (Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV, Praha), aby zahájil jednání s nakladatelstvím. Dále byl projednán návrh na společné zpracování další publikace *Ukazatele sociálního rozvoje*, která bude podle časového harmonogramu dokončena pod hlavní redakcí I. V. Bestuževa-Lady (SSSR) v roce 1989. Pracovní skupina také schválila plán zasedání a vědeckých symposií do roku 1990. Příští symposium bude zaměřeno k otázkám sociálního projektování a bude se konat v roce 1987 v SSSR.

Jednání symposia zahájil z pověření místopředsedy ČSAV akademika Z. Snítla ředitel Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV prof. J. Pecen. Zdůraznil význam sociálních prognóz pro společenskou řídicí praxi, poděkoval účastníkům za jejich dosavadní úspěšnou práci a vyjádřil přesvědčení, že i v budoucnu bude výzkum pracovní skupiny přínosem pro řešení aktuálních sociálních problémů současné etapy výstavby socialismu. Poté byly předneseny referáty vedoucích zahraničních delegací a dále příspěvky domácích a zahraničních účastníků. Aktuálnost teoretických, metodologických i praktických problémů sociálního prognózování předznamenala celkovou atmosféru symposia.

Přednesené referáty navodily široký prostor pro diskusi, které byla věnována podstatná část jednání, zejména v posledním dni symposia. V diskusi, kterou řídil I. V. Bestužev-Lada, byla objasněna geneze sociálního prognózování v SSSR, byly zodpovězeny základní teoretické a metodologické otázky a diskutovány některé perspektivy sociální problémy, které lze očekávat jako důsledek dalšího rozvoje socialistické výstavby společnosti.

Úvodní referát symposia přednesl koordinátor pracovní skupiny F. Kutta (ČSSR). Tento referát byl v plném znění publikován v Sociologickém časopise č. 6 1986.

Jako další vystoupil I. V. Bestužev-Lada (Institut sociologických výzkumů AV SSSR, Moskva), známý svými teoretickými a metodologickými pracemi v oblasti sociálního prognózování. Svůj příspěvek zaměřil na *problémy prognostického zabezpečení plánů ekonomického a sociálního rozvoje*:

Funkcí sociálních prognóz — na rozdíl od prognóz z oblasti přírodních a technických věd — není vypovídat o faktickém budoucím stavu věci, ale poznávat tendence společenského vývoje, předpovídat vznik nových sociálních problémů a navrhnout alternativní opatření ve sféře řízení sociálních procesů s cílem zvýšit úroveň objektivitu a tím i efektivnosti v sociální sféře. Autor rozlišil dva druhy sociálních prognóz, které se vzájemně doplňují. Jsou to prognózy průzkumné, které pomocí extrapolace dosavadních trendů v dané sociální oblasti umožňují předpovídat vznik nových sociálních problémů za předpokladu, že nedojde k ovlivňování tohoto vývoje ze strany řídicí sféry. Druhým typem jsou prognózy normativní, kde se tyto zásahy předpokládají. Průzkumné prognózy umožňují konstrukci „stromu problémů“ (blíže k této problematice viz publikaci I. V. Bestuževa-Lady *Poiskoroje socialnoje prognozirovanije*, Moskva, Nauka 1984) a normativní prognózy konstrukci „stromu cílů“ (viz I. V. Bestužev-Lada *Normativnoje socialnoje prognozirovanije*, Moskva, Nauka 1987). Strom problémů i strom cílů spolu vzájemně souvisejí a umožňují prognózovat důsledky možných opatření a navrhnout optimální řešení.

Počátky rozvoje vědeckotechnického, sociálně ekonomického a politického prognózování v SSSR se kladou do poloviny šedesátých let, kdy byla zdůrazněna nutnost rozšířit úzce ekonomická hlediska národohospodářských plánů o další, zejména sociální problematiku, prodloužit časový horizont dosavadních pětiletých plánů a zvýšit úroveň jejich vědeckého zdůvodnění. Od roku 1979 se pětileté plány ekonomického a sociálního rozvoje odvozovaly od desetiletých směrů rozvoje a ty opět od dvacetiletého *Komplexního programu vědeckotechnického rozvoje*. Zobecněná zkušenost

z tohoto přístupu je uvedena v publikaci I. V. Bestuževa-Lady *Rabočaja kniga po prognostirovaniju*, Moskva, Vysl 1982.

V tomto období bylo zpracováno několik tisíc konkrétních prognóz a shromážděny závazné prognostické informace o očekávaném a žádoucím vývoji světových, celostátních a zčásti také regionálních materiálně surovinových, potravinových, transportních, komunikačních, energetických a ekologických bilancí.

Z energetických bilancí byl odvozen vědecký závěr o nezbytnosti rozvoje atomové a termojaderné energetiky. Prognózy ukázaly také na nové problémy spojené s atomovou energetikou (nebezpečí havárií, problémy se skladováním radioaktivních odpadů atd.). Byl zvýrazněn požadavek tzv. „čisté energie“ (využití slunečního záření, větru, vody, přílivu apod.), avšak i zde vznikají nemalé problémy (vysoká investiční náročnost při nízkých kapacitách, zhoršování životního prostředí při jejich masovém uplatnění apod.). Vědeckým závěrem pro ekonomický a sociální rozvoj je kategorická nutnost přechodu k takovým procesům výroby a spotřeby, které jsou energeticky minimálně náročné. K podobným závěrům se došlo i pokud jde o bilance dřeva, potravin, surovin a barevných kovů.

Prognózy dalšího zhoršení životního prostředí vyústily v kategorický požadavek radikální změny struktury výroby a výrobních technologií při respektování nejen ekonomických, ale zejména i ekologických kritérií. Dlouhodobé plány ekonomického a sociálního rozvoje by byly bez uvažování ekologických potřeb nerealné. Prognostické informace ukázaly na nezbytnost účinných opatření v řadě oborů, jako je zemědělství, doprava a komunikace, rozvoj mechanizace, automatizace a robotizace.

Autor uvedl některé prognózované důsledky vědeckotechnické revoluce pro společenský rozvoj v SSSR. Týkají se zejména očekávaných a žádoucích změn ve výrobně profesní struktury. Počítá se s dalším ovlivem pracujících v zemědělství, zachováním dosavadního podílu pracujících v průmyslových oborech a s posílením ostatních odvětví. Vzniknou tisíce nových profesí a řada tradičních profesí zanikne. Vědecké prognózy předvídají v dohledné budoucnosti i závaznou kvalitativní změnu: přechod k beztřídní struktuře společnosti ještě v etapě rozvinutého socialismu.

Radikální změny se očekávají ve vzdělanosti a kvalifikaci pracujících a ve věkové struktuře společnosti. Zatímco před 25 lety, kdy se vytvářel systém důchodového zabezpečení, byl počet osob v důchodovém věku relativně nízký, v současné době (také v důsledku snížení porodnosti) podstatně vzrostl a v perspektivě se jejich počet odhaduje na 100 miliónů. Práceschopní důchodci spolu s dorůstající mládeží jsou (při plné zaměstnanosti žen) jedinou pracovní rezervou, s níž musí počítat plány ekonomického a sociálního rozvoje.

Mezi další sociální problémy patří diferencované snižování pracovní doby a účelné využití volného času, migrace obyvatel do velkých měst, urbanizace vesnice a dislokace výrobních kapacit. Prognózy ukazují na nutnost prohloubení principů demokratického centralismu, rozvoje iniciativy pracujících a zavádění nových forem organizace práce. Na závaznosti nabývají i otázky rodiny, bydlení, problém nízké porodnosti, růst rozvodů a růst počtu osamělých mužů a žen.

V závěru se autor zabýval také otázkou začlenění prognóz do dlouhodobého a střednědobého plánování. Vědecké instrumenty prognózování umožňují vytvářet věrohodnou kvalitativně kvantitativní prognózu většinou na období 15—20 let. Kromě toho se zpracovávají další závazné programy, jako energetický, potravinový a jiné, rovněž na období 15 až 20 let. Jeví se tedy nezbytným prodloužit časový horizont prognóz. Prvním z možných způsobů takového prodloužení je modifikace — vzhledem ke specifikám prognóz — známých bilančních metod. Jde o analýzu a prognózu zpracovaných potravinových, energetických, demografických a jiných bilancí a jejich sjednocení do jediného systému, který by umožnil kvantitativně kvalitativní odhady za hranici 25 let. *Druhý* způsob vychází z matematických mezních teorií. Je známo, že dlouhodobé kvantitativní procesy nelze extrapolovat do nekonečna. Dříve nebo později dojde ke změně kvantitativní v kvalitu a procesy se začnou vyvíjet na novém základě. Všechny základní procesy spojené s vědeckotechnickou revolucí a jejich sociální důsledky nabývají po dvou až třech desetiletích nové kvality, kterou je možné a nutné prognózovat. Zvýšený zájem o tyto mezní stavy by pomohl řešit mnoho problémů dlouhodobého prognózování. Konečně *třetí* způsob vychází z analýzy stranických a vládních dokumentů (typu programu strany), které odrážejí aktuální problémy a vytyčují směry dalšího celospolečenského rozvoje. Je samozřejmé, že obecnou metodologií všech uvedených přístupů jsou marxistické společenské vědy.

O *zkušenostech kombinátů v NDR při zavádění systému automatizovaných projekčních prací a automatizovaných systémů řízení* (SAPP/ASŘ) informoval účastníky sympozia A. Schwippel (spoluautor L. Hummel) z Ústředního institutu pro řízení socialistického hospodářství při ÚV SED v Berlíně. Na zkušenostech z kombinátu

ROBOTRON a ELITA-DIAMANT zobecnil problémy spojené se zaváděním a využíváním efektivních technologií podle principu SAPP/ASŘ do výroby. Z úspěšného experimentu v kombinátu ELITA-DIAMANT, jehož výsledkem bylo zavedení nových pletacích strojů se zabudovanou mikroelektronikou, je možné odvodit některé závěry, které podstatně mění organizaci pracovních kolektivů, jejich přípravu a ukazatele jejich produktivity. První podmínkou uplatnění principu SAPP/ASŘ je vytváření interdisciplinárních kolektivů z inženýrů, technologů, konstruktérů, ekonomů, mistrů, kvalifikovaných dělníků a specialistů pro výpočetní techniku. Pro úspěšné zvládnutí úkolů tohoto různorodého kolektivu je nezbytné podstatně zvýšit jejich profesionální znalosti při orientaci na využití širokých možností současné výpočetní techniky. Tím se zvýší jejich vzájemná komunikace a vytvoří se tvůrčí klima, příznivé pro řešení zadané úlohy. Současně je nutno organizovat i jejich politickou výchovu, zvyšovat míru jejich kooperativnosti, angažovanosti a odpovědnosti při řešení nových, rizikových úkolů. Tato forma organizace není přechodná, ale stává se perspektivní a trvalou i po zavedení nové techniky a technologie výroby. To je spojeno i s novou formou řízení a s novým systémem ukazatelů produktivity práce. Přitom se mění i charakter práce, která nabývá nových, tvůrčích kvalit.

Přechod na novou organizaci pracovních kolektivů je spojen s překonáváním vžitých představ a stereotypů jednání, neboť každý člen kolektivu předává nezištně ostatním své znalosti a zkušenosti, nabyté často dlouholetou praxí. Zvláštní pozornost je věnována řídicím pracovníkům, kteří musí rovněž podstatně zvýšit úroveň svých profesionálních znalostí, aby mohli věcně argumentovat a vytvářet podmínky pro organizaci práce podle principu SAPP/ASŘ.

Diskuse s vedoucími pracovníky ukázala na řadu problémů spojených s urychleným zaváděním vědeckotechnického rozvoje a na významnou skutečnost, že politicko-sociální opatření nejsou jen přívěskem moderní techniky a technologie, ale vytvářejí s nimi jednotu. Všude tam, kde se omezili pouze na otázky techniky, technologie, konstrukce, ekonomiky, materiálně technického zásobování apod. a zanedbali otázky sociálních cílů, organizace práce, odborné a politické výchovy pracujících, vyvstaly nedostatky, jejichž odstraňování bylo spojeno se značnými náklady.

H. Berger z Institutu pro sociologii a sociální politiku AVNDR v Berlíně ve svém příspěvku *Poznání sociálních zákonitostí jako předpoklad plánování a prognózování sociálních procesů* zdůraznil nutnost většího úsilí při poznávání tendencí sociálního rozvoje a zákonitostí hybných sil socialismu jako komplexního sociálního organismu. V podmínkách rozšířené reprodukce intenzivního typu vystupují do popředí sociální vztahy v různých oblastech, na různých úrovních a v třídní struktuře společnosti. V té souvislosti definoval pět základních otázek, které musí marxisticko-leninská sociologie řešit:

1. jaké jsou hlavní rozpory sociálního rozvoje,
2. jaké souvislosti existují mezi rozvojem struktury, akčním principem (formou pohybu), organizačními formami a procesem sociálních vztahů,
3. jaké jsou souvislosti mezi sociálními vztahy a sociálními podmínkami na jedné straně a sociálními rozpory na druhé straně, mezi sociálními zákony a chováním jednotlivců i sociálních skupin,
4. jaké jsou metodologické principy při poznávání sociálních zákonů jako základu sociálního prognózování,
5. jaké jsou požadavky, kladené na interdisciplinární výzkumy.

Autor tyto otázky dále analyzoval a kriticky zhodnotil dosavadní sociologický výzkum, který často nerespektuje rozdíl mezi makro a mikrosociologií, nesprávně vztahuje výsledky výzkumů jednotlivců na vyšší úroveň, a naopak.

Podstatná část referátu se soustředila na analýzu sociálních zákonů a terminologickou stránku věci. V závěru autor vytyčil tři strategie sociologických výzkumů:

1. Definovat dosaženou úroveň společenského rozvoje.
2. Analyzovat činitele, kteří působí na společenské jevy a procesy.
3. Odhalit tendence rozvoje společenského života, což umožní prognózovat budoucí sociální situace.

S krátkým příspěvkem vystoupil D. P. Panaiotov (Institut pro sociální řízení při ÚVBKP, Sofie), který informoval o *problémech a organizaci prognostických prací* v BLR, a R. Kryš (Institut věd o řízení BAN, Sofie), který referoval o některých současných a perspektivních *problémech dalšího rozvoje pracovních kolektivů*.

Tři další referáty byly věnovány některým metodologickým a metodickým otázkám sociálního prognózování. W. Hinrichs (Institut pro sociologii a sociální politiku AVNDR, Berlín) nazval svůj příspěvek *Některé metodologické poznámky k možnostem*

prognózování potřeb. Zdůraznil vysoké nároky na výzkum sociálních procesů v důsledku vysoké dynamiky probíhajících změn ve vědeckotechnických a ekonomických procesech a jejich dlouhodobý vliv na sociální rozvoj. Vzrůstá úloha sociálního jako aktivního činitele ve společenském rozvoji, nutnost dlouhodobého prognostického projektování sociálních cílů a nezbytnost dlouhodobé orientace aktivit pracujících. Uspokojování a další rozvoj potřeb se stává významnou součástí sociálních prognóz.

Prognózování potřeb zahrnuje celou řadu potřeb a zájmů, uvažovaných z různých aspektů. Autor se zamýšlel nad otázkou, do jaké míry odpovídá současná úroveň sociálních a sociálně politických teorií požadavkům sociálního prognózování. Konstatoval, že úroveň poznání zákonitostí v oblasti rozvoje potřeb neumožňuje bezprostřední využití prognostických metod. Vzhledem ke specifickým vlastnostem sociálních procesů, k nimž patří velká stochastičnost a složité vzájemné vztahy mezi přírodou a technickými systémy, nelze od sociální prognózy očekávat, že bude předvídat faktický stav budoucích sociálních situací. Může pouze ukázat na tendence sociálního vývoje a na základě znalostí sociálních zákonitostí předvídat možné a pravděpodobné sociální jevy a procesy a doporučovat řídící společenské sféře příslušná opatření. Podle autorova názoru bude v procesu prognostických prací zapotřebí:

- 1) stanovit zákonitosti rozvoje sociálních procesů,
- 2) zabezpečit teoreticko-empirický sociologický výzkum, který by umožňoval sociální prognózy, analýzu, objasnění a formulaci prognostických cílů, zabezpečit vazby a orientaci dílčích prognostických výzkumů,
- 3) využívat stávající a vypracovat nové prognostické metody podle specifického charakteru předmětu a procesu výzkumu.

Problematickou vytváření prognostických sociálních modelů se zabýval i *L. Machoň* (Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV, Praha) ve svém příspěvku *Modelový přístup v sociálním prognózování*. Nejvýraznější charakteristikou sociálních prognóz, na rozdíl od kratších či delších jiných předpovědí je, že musí postihnout strukturní a organizační změny sociálního objektu, k nimž v procesu jeho dlouhodobého vývoje nezbytně dochází. K objasnění mechanismů sociálních procesů přispívá analýza sociálních problémů, která rozlišuje různá stadia jejich „nazrávání“ — od jejich vzniku až do stadia přeměny sociálních problémů do kvalitativně odlišného stavu. Kategorie sociálních problémů umožňuje rozčlenit společenskou totalitu na systém dílčích problémů, které ve svém souhrnu odrážejí relevantní charakteristiky probíhajících sociálních procesů jako celku. Takový systém dílčích, ale stále ještě komplexních problémů představuje souhrnná sociální prognóza. Analýza dílčích problémů a jejich následná syntéza umožňuje dospět k závěrům postihujícím širší společenské souvislosti (sociální v širším smyslu). Z hlediska vytváření modelové představy jsou dílčí prognózy submodely v systému prognostických sociálních modelů.

Z hlediska využitelných metod a přístupů se jako perspektivní pro sociální prognózování jeví metody simulačního herního modelování, které rozšiřují možnosti doposud převažujících matematických analytických modelů.

Simulační herní modely nemohou nahradit metodiku sociálních prognóz a těžiště práce spočívá v systematickém výzkumu daných sociálních problematik. Mohou však přispět k upřesnění metodologie prognózování, ke koordinaci a zaměření práce jednotlivých řešitelů a k efektivní diskusi o výsledcích. Konstrukce prognostického modelu (systému prognostických modelů) pomocí metod herní stimulace nemůže být záležitostí jednoho nebo několika specialistů. K jeho postupnému vytváření může dojít jen za předpokladu úzké spolupráce jednotlivých řešitelů.

M. Vítek (Vysoká škola chemicko-technologická, Pardubice) nazval svůj příspěvek *Posibilistický přístup k sociálnímu prognózování*. Chápe jej jako vyplnění určité mezery mezi přístupem deterministickým a stochastickým. Využití tzv. posibilistického přístupu předpokládá informační základnu ve formě poznatků, a to nejenom informací a dat, ale i verbálně zpracovaných znalostí. Podstatnou úlohu při něm hraje konfrontace starších a nových idejí, různých teoretických koncepcí a stylů myšlení, dialog specialistů a nespecialistů. První experimenty ukázaly na přednosti posibilistického přístupu a na nutnost dalšího rozvíjení jeho teoretických základů.

Řada dalších příspěvků, které nemohly být z časových důvodů na sympoziu předneseny, bude publikována v ruštině formou sborníku.

Mezinárodní sympozium Prognózování sociálních procesů se konalo v době, kdy proběhly oponentury prvních výstupů prací na prognóze sociálního rozvoje ČSSR do roku 2010. Spolu s diskusí a závěry oponentních jednání představuje další významný teoretický a metodologický přínos pro sociální prognostický výzkum.

Ladislav Machoň